

A Szabadság és a Rossz

A Rossz, amin itt gyilkos erőszakot, kegyetlenséget, álnokságot vagy a pusztítás örömét értjük, hozzátartozik az emberi normalitáshoz, sajnos. Nem is valamiféle betegség, amely ellen valaminő terápia hatásos lehetne – hacsak nem teljesen általános értelemben használjuk a „terápia” kifejezést: valamennyi civilizatorikus törekvés, mint például a domesztikálás, szublimálás, nevelés és elrettentés gyűjtőfogalomként. Ezzel azonban egyúttal azt a felfogást képviselnénk, hogy a civilizáció és a kultúra összességében nem egyéb, mint az emberben rejlő gonosz hajlamok korlátozása és talán finomítása. Amivel aligha tévednénk nagyot.

A Rossz hozzátartozik az emberi normalitáshoz, csakúgy, mint a Szabadság. Az ember dönthet: választ-

hatja a kegyetlen, alattomos vagy egyéb szempontból helytelen cselekvést, hazudhat és csalhat, kínozhat és elárulhat másokat. Számos visszataszító dolgot elkövethet – szabad akaratából, s nem azért, mintha bárki bármi módon kényszerítené. Dönthetne úgy is, hogy nem teszi mind ezt. Léteznek persze kényszerek és kényszerítők is, ám mélységesebb és eredendőbb a Szabadságból fakadó Rossz. Nagyon jól megmutatkozik ez a keresztény-zsidó mítoszokban.

Vegyük a bűnbeesés mítoszáát. A Paradicsomkertben, mint tudjuk, ott áll a „Jó és a Rossz” tudásának fája. Az embernek tilos ennek gyümölcséből ennie. Azaz nem részesülhet ama tudásból, melynek alapján a Jó és a Rossz megkülönböztethető, meg kell őriznie paradicsomi ártatlanságát. Csakhogy ha megtiltatik valami az embernek, akkor ezzel máris elvesztette az ártatlanságát. E tekintetben Isten pragmatikai önellentmondásba keveredik: megtilt-

---

Ez és a következő két fordítás eredetije a müncheni *Akzente* folyóirat 2018/1. számában jelent meg.

ja egy tiltott dolog ismeretét. Olyan ez, mint amikor egy utasító táblán ez áll: „Hagyja figyelmen kívül ezt az utasítást!” Bármint légyen is: az ember megajándékozott a döntés lehetőségével, avagy arra ítéltetett, hogy döntsön. És mivel módjában áll dönteni, dönthet a Rossz mellett is. A Rossz a Szabadság ára. Ennek rettenetes messzire ható és rettenetes következményei vannak.

Maradjunk még egy pillanatig a régi történeteknél. Káin, Ádám fia, agyonüti az öccsét, Ábelt – irigységből, ami talán a legfőbb indítéka a Rossznak. A testvérgyilkos Káin lesz, Ádám után, az emberiség második ősatya. S amire azután az ő utódai, további gaz őseink vetemednek, az Isten legborzalmasabb elképzelésein is túlsz. „És látá az Úr, hogy megsokasult az ember gonoszsága a földön, és hogy szíve gondolatának minden alkotása szüntelen csak gonosz, megbáná azért az Úr, hogy teremtette az embert a földön, és bánkódék az ő szívében. És monda az Úr: Eltörlöm az embert, a kit teremtettem, a földnek színéről; az embert, a barmot, a csúszó-mászó állatokat, és az ég madarait, mert bánom, hogy azokat teremtettem.” Ismerjük a folytatást: Isten özönvizet bocsát a Földre, s egyedül Noéval és háza népével tesz kivételt. Ő egyetlen igazként túlélheti a vízözönt, s így azután az emberiség harmadik ősatyjává lesz.

Még egy újakezds. Istenben azonban változás ment végbe: beletrördött ama ténybe, hogy az emberben, akit szabadsággal ruházott föl, a „Rossz” lehetősége is benne lakozik. Tetőtől talpig kiismerte saját teremtményét, s ily módon antropológussá – vagy úgy is mondhatnánk: fundamentalistából realistává – lett. Isten is változik tehát, immár nemcsak hatalmas, de elnéző, könyörületes is. Belátóan viszonyul az emberi nemhez, és megígéri: „Nem átkozom meg többé a földet az emberért, mert az ember szívének gondolatja gonosz az ő ifjúságától fogva.” A Vízözön után Istenre is vonatkozik az alaptétel: meg kell tanulni együtt élni a Rosszszal. A Rossz, legalábbis az Ótestamentum szellemében, immár nemcsak a *conditio humaná*hoz tartozik hozzá, hanem a *conditio diviná*hoz is.

De mivégre melegítjük itt föl ezt a régi történetet?

Manapság sok szó esik Európa keresztény-zsidó hagyományáról. Én a Rossz témájának vonatkozásában most komolyan veszem ezt a hagyományt, és arra vagyok kíváncsi, milyen mondandója van a Rosszról. Nos, az állapítható meg, hogy valami fölöttébb elgondolkodtatót mond, hogy pontosan a Szabadságnak a Rosszsal való, fent vázolt összefüggésére irányítja rá a figyelmet. És mi a helyzet az ördöggel – elvégre ő

szintén ugyanebben a tradícióban kísért!

Mint tudjuk, a Paradicsomkertben ott lakozik a kígyó; ő a megkísértő. Ám nem lehetne az, ha hiányozna a kapcsolódási pont, ami nem más, mint a szabadság arra, hogy megtegyünk vagy éppenséggel ne tegyünk meg valamit. Az embert végső soron saját vágyai és sóvárgása viszik kísértésbe, minthogy beszámítható. Isten is így bánik vele; még nem bocsát meg neki olyan egykettőre beszámíthatatlansága miatt. Az ember szabadságához hozzátartozik a felelősség, s így e felelősség áthárítására való hajlam is. Ádám Évával mentegeti magát, aki a kígyót okolja, ezt azonban az Úr nem fogadja el. A kígyóból csak később lesz isteni-antiisteni figura: ördög. Ez egyfajta démonológiai szennyeződés, amelynek, mint tudjuk, igen áldatlan következményei lettek, a boszorkányhitig és a boszorkányüldözésig menően. A Gonosz megszemélyesített démoni hatalommá lesz, azaz többé nem az emberi szabadság lehetséges opciójaként fogják fel. Az ördögben való hit eltünteti az emberi szabadságot.

Erről a szabadságról azonban nemcsak az ördöghit nem akar tudni, hanem – hogy nagyot ugorjunk az időben – a radikális biológiai naturalizmus sem, amennyiben magyarázataiban, melyek egyedül a determinizmust ismerik el, tagadja a

szabadságot. Említhetnénk ugyanitt a szociológiai determinizmust is, ez utóbbi azonban nem tagadja olyan kivételt nem ismerően a szabadságot, mint a biológiai. Nem kevés agykutató például pusztán a tudat illúziójának nevezi a szabadságot. Valójában, állítják, nem az én vagy a személy hozza meg a döntéseket, hanem az agy a maga szigorú kauzális mechanizmusa alapján. Még mielőtt az illető döntene, a szinapszisok már meghozták a döntést. Így tekintve a Rossz/Gonosz végső soron befolyásolhatatlan természeti esemény; ahogy régebben mondták, *malum physicum*, nem pedig *malum morale*.

Egyébként azzal sem szokás számot vetni, hogy e determinizmusnak a jogi kultúra számára voltaképpen azzal a következménnyel kéne járnia, hogy az emberek által elkövetett vétkes természeti balesetnek, csapásnak tekintendők. A veszett kutyákat agyonütjük. Az ugyancsak nem szabadon cselekvő őrző emberet ugyan miért nem? Nyilván azért nem tesszük, mert nekik – merőben antinaturalista módon – még mindig méltóságot és (legalábbis potenciálisan) szabadságot tulajdonítunk. E ponton belátható, hogy igaza volt Hegelnek, amikor a tetessel szembeni „bók”-nak nevezte a büntetést. Hiszen a büntetés, akár-hogyan is, előfeltételezi az elkövető

szabadságát és emberi méltóságát. Ebből kiindulva vonja őt felelősségre a jogrend a büntetéssel. Alaposan meggondolandó tehát, milyen gyakran és milyen határig alkalmazzuk az elkövető beszámíthatatlanságára hivatkozó fölmentést. Ezzel ugyanis kiiktatjuk a szabadságot s ennek folytán végeredményben az emberi méltóságot is.

A jogi kultúrában mindenesetre szerencsére még nem jutott uralomra az agykutatók determinista szemlélete. A bíróságon továbbra is különbséget teszünk a beszámíthatóság, azaz a szabadság és a beszámíthatatlanság között, mely utóbbi kétségkívül létezik, például amikor a zabolátlan szenvedélyek, valamely betegség vagy a személy éretlensége lehetetlenné teszik az autonóm mérlegelést és elhatározást. E különbségtétel az egyes konkrét esetekben jócskán vitatható és vitatott lehet, a lényeg az, hogy ragaszkodunk a Szabadság lehetőségességének, azaz egyszerűs mind a beszámíthatóságnak és a felelősségnek a princípiumához.

Ha és ameddig a jogi kultúra nem teszi egészen magáévá a determinisztikus és naturalisztikus emberképet, úgy és addig továbbra is érvényre jut az a kettős perspektíva, amelyből az ember a legadekvátábban szemlélhető. E kettős perspektíva klaszikus leírását Kantnál találjuk meg:

„A fiziológiai emberismeret vizsgálódása arra irányul, mit csinál az emberből a természet, a pragmatikai emberismereté arra, hogy szabadon cselekvő lényként mit csinál vagy csinálhat ő, avagy mit kell csinálnia neki saját magából.” Az első esetben valamely esemény szükségszerű okozóiról van szó (pl. az agyi folyamatokról), míg a másodikban valamely cselekvés motívumairól. Saját magunkat is kettős perspektívából látjuk, belülről és kívülről. Kívülről nézve kauzalitást látunk, belülről a szabadságot tapasztaljuk meg. A mindenkori mostban cselekszünk, s utólag mindig fel tudunk fedezni valamilyen szükségszerűséget, valamilyen kauzalitást a tetteink mögött. A döntés pillanatában mit sem használ nekünk, ha tudjuk, hogy agyunk fiziológiája diktál; nem mondhatjuk az agyunknak, hogy: „No rajta, dönts!” Ezt nekünk, magunknak kell megtennünk. Mindenközben világos: minden szellemi, lelki, tudati eseménynek van valamilyen megfelelője a testnyelvben, ám az egymásnak-megfelelés vagy ekvivalencia nem tévesztendő össze az oksági összefüggésekkel. Egy medál két oldaláról is balgaság lenne azt mondani, hogy az egyik oka a másiknak. Minden szellemi aktussal együtt jár egy testi – ennyi, ami bizonyos, ennél több nem mondható.

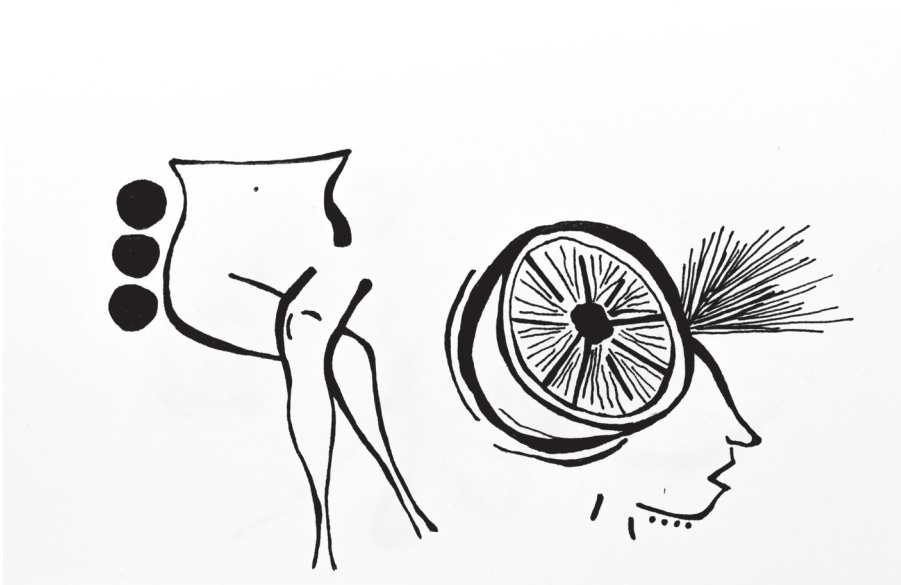
Elsősorban hol, miben tapasztalja meg az ember a saját szabadságát?

A cselekvésben (legyen az akár spontán, akár eltervezett), a gondolkodásban, új világok teremtésében, dolgok feltalálásában, a fantáziálásban. Használhatja például olyan elméletek kiötlésére is a szabadságot, amelyek eltüntetik ezt a szabadságot. A szabadság szokásokhoz, tradíciókhoz és normákhoz kötődik, s szinte teljesen föl is tud oldódni, el is tud tűnni ezekben. Sőt, ez az általános: szó sincs arról, hogy minden pillanatban érzékelnénk a szabadságunkat, ám folyamatosan élünk vele. A szabad akarat, amibe annyi mindent magyaráznak és okoskodnak bele, egészen egyszerűen azt jelenti, hogy dönthetek a hajlamaim

ellenében. Választhatom azt, hogy valamit nem teszek meg, sarkalljanak rá bár mégoly hatalmas csábítások, szokások és ösztönök. A szabadság csak akkor szűnik meg, amikor elvész a meg-nem-tételnek ez a képessége. Csak ekkor szabadna beszámíthatatlanságról beszélnünk. A szabadság tehát azt jelenti: képes vagyok valaminek a megtételéről lemondani.

Például arról, hogy rosszat cselekedjem – bármit jelentsen is ez az egyes ember számára. S itt kezdődnek a további, többnyire rázó történetek...

FORDÍTOTTA TATÁR SÁNDOR

© Weyer Lili